

ELMAR ELISTO

LEKTOR JOH. V. VESKI
JA „EESTI ÕIGEKEELSUSE-
SÕNARAAMAT“

ÄRATRÜKK AJAKIRJAST „EESTI KEEL“ 1933

TARTU 1933

i 27382552

~~4566~~

6012

Lektor Joh. V. Veski 60-aastane.

Tema „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“.

Veel nooruslik-elurõõmsas vaimus ja sõbralik-lahkes suhtumises oma ümbrusse keset alaliselt kestvat kiireiseloolumulist tööd on jõudnud kõrgeisse aastaisse meie tegeliku keele praegusaegne autoriteetseim arendaja-viljur Johannes Voldemar Veski, keda, hoolimata mitmekülgsest tegevusest ja koguni õpinguist sootuks kaugetel aladel, on toonud ning köitnud praegusele tööpõllule vastav eriline sisemine tõmbejõud ning loomupärane andekus. On ka siis mõistetav, kui sellega küllastatud haruldane töövõime on suutnud võita meie kõige laiemate ringide poolehoidu ning usalduse.

Et juubilari elukäigust koos sellega põimunud keelearendustööga on mujal (E. Kirj. s. a. nr. 6, A. Saareste) juba antud võrdlemisi üksikasjaline ülevaade, esitatakse siin vaid peajooni. — J. V. Veski on sündinud 27. juunil 1873 Tartumaal, Maarja-Magdaleena khk-s, Kudina valla Vaidavere küla taluomaniku pojana, üldhariduse saanud koduküla algkoolis, M.-Magdaleena kihelkonnakoolis (kuni 1887) ja Tartus, Hugo Treffner'i gümnaasiumis (1887—96). Juba algkoolis ilmnenuid keeleline andekus leidis keskkoolis huviala (eesti keele puudumisel õppekavas) võõrkeelte osavas omandamises. Elav muusikaharrastus sealsamas kallutas teda peale kooli lõpetamist Peterburi konservatooriumi astumiseks. Majanduslike raskuste tõttu kavatsusest loobunud, astus ta Tartu ülikooli, esialgu vanemate soovil usuteaduskonda, aasta hiljem aga loodusteaduste alale, nüüd jällegi vastavalt keskkoolis avaldunud huvidele (V. tegevust sel alal käsitleb G. Vilberg „Loodusevaatlejas“). Kokkupuuted lek-

tor K. A. Hermann'i ja A. Grenzstein'iga ning Jakob Hurda üleskutsed rahvakeele andmeid koguda ja saata Wiedemann'i sõnaraamatu täiendamiseks aitasid tal jätkata ka emakeele-harrastusi. Tegelemisega sel alal sõpruskonnas omandatud keelemehe-kuulsus viis ta varsti otsustavale teele: keelelise korrektorina algabki 35 a. eest oma peategevust (esialgu „Lõbu ja Teaduse“ toimetamisel 1898—99) meie praegune autoriteetsem eesti keele korrektor. Aineliised raskused, mis teda juba õpilas- ja üliõpilaspõlves sundisid pidama teenistust (Treffneri gümnaasiumis õpetajana), ühes töörohkusega viisid V. ülikooli-õpingute katkestamisele 1899. 1900 on ta uue kuukirja „Rahva Lõbulehe“ korrektor, 1901. a-st peale K. Päts'u, Ed. Vilde jt. ringkonnas uue päevalehe „Teataja“ toimetuse sekretär, korrektor ja kaastöeline Tallinnas. Viimases ametis avanes juba laialatuselisem võimalus teatava keeletarvituse määramiseks, mis siin sünnib enam põhjaeestipärasema keele kasuks. Eesti keele ühiskondliku tähtsuse tõusuga XX saj. algul saab tarvilikuks siin ka teatava kindla korra maksmapanek, milleks tekib 1907 Eestimaa Rahvahariduse Seltsi kirjandusosakonnas V. osavõtul rohkearvuline keelehuviliste ring, mis saabki kirjakeele normeerimisliikumise alguseks.

Väljatöötatud juhised kooskõlastati peagi põhja- ja lõuna-eestilise „ühendatud kirjaviisi toimkonnas“, kinnitati 1908 Tapa keelekonverentsil ja uuesti 1909. aastal. Need otsused ühes 1910 ja 1911 peetud keelekonverentside seisukohtadega avaldas Veski „Päevalehe“ kalendris ning äratõmbena pealkirja all „Eesti kirjakeele reeglid“ 1912. Viimastega on fikseeritud meie kirjakeele peajooned, mis on suuremalt osalt jäänud maksvaks tänini. — Samal 1912. aastal avaldab, nähtavasti nimetatud keelekonverentside tõttu hoogu saanud keelemees Joh. Aavik ajalehis ning ajakirjus terve rea oma keeleuendusprogrammilisi kirjutisi ja ka brošüüri „Mõned keele reeglid“. Algav radikaalne liikumine leiab Veski poolt pikemat arvustust artiklis „Eesti kirjakeele edasiarendamise-teekest“, koguteoses „Voog 1“ 1913, veel enam aga leiavad siin selgitamist tema poolt kaitstavad kollektiivselt fikseeritud keelenormid ja maksvad põhimõtted. Põhimõttelised erinevused kahe voolu vahel on siin juba täiesti ilmsed.

Järgmine aasta seob Veskit pikemaks ajaks Eesti Kirjanduse Seltsi teadusliku sekretäri ametiga (1914—22). Esimesel ametiaastal E. Kirjanduse Seltsi kõnekoosolekul tema peetud programmkõne „Eesti keele praegune are-

nemisjärg“ (vt. E. Kirj. 1914, lk. 169—176) täiendab eelmisel aastal ilmunud artikli põhimõtteid ja kujuneb õieti kaitsekõneks eesti keele võimetele, olemasolevaile ja uinunud, peidetud rikkustele, nimelt Joh. Aaviku süüdistuste vastu, nagu oleks eesti keel vaene ja vilets, mille kultuuristamine oleks võimalik peale muu ainult rohkete välislaenude abil. Ses asjas „E. Kirjanduses“ jätkuv poleemika ilmestab veelgi reljeefsemalt kaht erinevate meetoditega keelereformijate rühma, kus ühel pool on selgesti tunda romantilist motiivistikku: sihiks esijoones subjektiivse meeldimuse järgi hinnatav keele esteetiline väärtus, saavutatav ükskõik kui suurte raskustega, teisel pool mõistuspärasemast otstarbekohasusest lähtunud normeerimiskalduvused, püüdega säilitada keeles võimalikult rahvuslikku omapära ning rahvakeelsust. Veski hoogsale tegevusele EKS-i juhatuses, keeleteoimkonnas, kuukirja toimetuses ja mujal järgneb 1915 veel tema valimine „Eesti Kirjanduse“ tegevaks ja vastutavaks toimetajaks, kus ta huvi ja armastusega tehtud toimetustöö on kestnud tänapäevani, rääkimata keelelise külje korralikkusest, mistõttu „E. Kirjanduse“ keel kui ÕS-u autori ja „ülemkorrektori“ käe alt tulnu on saanud laiemaile keelemeeste ringkondade tegelikuks eeskujuks, eriti neis küsimusis, kus sõnaraamat vastuseid ei saa anda. — 1917. aastaks jõuavad lõpule 1910 alustatud eeltööd õigekirjutuse-sõnaraamatu koostamiseks, kus (167 istungil, ka Veski osavõttel) suurearvulise toimkonna poolt määrati kindlaks selleks tarvilikud seisukohad. 1918 ilmubki Tallinnas peamiselt J. Tammemäe toimetatud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“ (XXIV + 150 lk.) ühes sissejuhatuses Veski korraldatud keelereeglitega. Juba poole aasta pärast, kui hakkab lõpule jõudma sõnaraamatu esimene trükk, usaldatakse uue trüki toimetamine kooskõlas Keeleteoimkonna otsuste ja seisukohtadega J. V. Veski hoolde. Nii algavad 1919. a. suurteose eeltööd, millest ilmub I köide 1925, II — 1930 (kumbki à 560 lk.) ning kolmandast köitest tänini poognatena umbes pool (288 lk.). Juba senini ilmunud osa (kokku XXIV + 1408 lk.) ületab ligi kümnekordselt I trüki suuruse, kusjuures tunduv osa teosest (s-tähe keskosast kuni lõpuni) on veel ilmumata. Juba ligi poolteist aastakümnet kestnud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ tööd, kuigi kogu aeg muude, samuti oluliste rohkearvuliste ülesannete kõrval, on saanud meie juubilarit tähtsamaks elutöök, mille suurus ainuüksi mahultki on aukartustäratav.

Loomulik, et nimetatud hiigelülesande juurde asumine nõudis eeldusena kauaaegseid teadumusi (kogemusi), olemasoleva sõnavara head tundmist, ülevaatlikku silma, läbi- ja ettenägelikkust, põhimõtteid ja nende kujundamis- ning julget rakendamisevõimet. Elukäigulised andmed osutavad õnnelikku valikut: üle aastakümne enne seda oli Veski agaralt tegev olnud eesti kirjakeele korraldamisel, ning keelearendamisepõhimõtete peajooned olid tal kaua enne peateose juurde asumist kristalliseerunud. Juba eelnimetatud esimeses pikemas programmilises kirjutises 1913 (vt. „Voog 1“, lk. 99—120) tunnustab V. eesti keele mitmekülgse rikastamise tarvidust: „Eesmärgile viivad siin sõnade juurdesoetamine ja mõttekindel avaldamiseviis, mis ka keerulistes seisukordades kahemõttelusele maad ei jäta. Selleks otstarbeks tuleks meie keele praegune sõnade-tagavara hoolega läbi sõeluda ja sealt muu seas unustusesse vaibunud tarbekohane vara uueste tarvitusele tuua ning sündsäl korral isegi „vanadesse astjatesse uut viina valada“, sünonüümide piirid kindlaks määrata, uusi laenusid teha ning, kui tarvis, Eesti keelemaitse kohasteks ümber muuta.“ See kunstlik arenemiskiirustus ei võivat aga sündida puhtisiklikkude ja võõramõjuliste heaksarvamiste alusel. V. väidab, et kõik eesti keele pea-asjaliseks edasiarendamiseks tarvisminevad sugemed, kavad ja seadused peituvad meie rahvakeeles eneses, mis aluseid tulevat aga lähemalt tundma õppida, et üksmeelselt keele edasiarendamise loomulikke põhijooni kätte leida. Eriti aitavat keele rikastamiseks kaasa sünonüümide tundmaõppimine, elustamine ja rohke tarvitamine. Nimisõnade nominatiivsesse ja genitiivsesse liitmisse ja sufiksitate tarvitamisele toodagu reeglipärasust! Võõrkeelte eeskujude mõjul mitte oma keele omapärasusi hävitada! Kõigepealt tulevat oma keele tagavaradest, murretest ja vanemast kirjakeelest ammutada, ja alles siis, kui sealt tarbekohast leida pole, teistelt laenata. Soome laensõnad tulevat eesti keele kohasteks ümber muuta. Lause-ehituse labasem või peenem käsitlemine osutuvat iga keeletarvitaja enese maitse ja stiili asjaks, kuid neist võõrapärasest konstruktsioonidest, mis tumestavad arusaamist, tulevat hoiduda. Teiste keelte omapäraseid ütlemisviise (germanisme, slavisme jne.) tulevat vältida, kuid lausete arendamine sündigu siiski rahvakeelse eeskujude alusel, kusjuures peasjaks tuleb seada mõtteselgust. — Puudutamata artiklis käsitletud üksikasju niitame, et avaldatud põhimõttele on Veski tänini truuks jäänud. Tunneme neid nüüdki, 20 aastat hiljemini, selgunumatena ning detai-

lidesse konkreetunutena, Veski kas või käesolevagi aasta sõnavõtudest meie keeleliste ajakirjade veergudel.

Veski väidab (vt. s. a. E. Kirj. nr. 7, lk. 355): „Eeskätt peab ühiskeel taotlema selektiivset s i r g j o o n e l i s u s t: ta ei saa endasse haarata igasuguste murrete erinevaid grammatikaid ega morfoloogiliselt eranditerohket sõnaehitust,...“, vaid keelt „tuleb korraldada sobiva ainese valimise teel, üldreeglistavalt, hoidudes rohkeist erandest. Teiseks peab see keel omama o t s t a r b e k o h a s u s t; selleks aitavad kaasa muuseas vormide mõistetavus ning lühedus, võimalikult kindlapiiriline tähendusetaäpsus ja sõna ainutähenduselisus,...; seejuures ei sigita mitte vähe rikastusvõimalusi keeles puhkava sõnavara arendamine kindlasisulisteks s ü n o n ü ü m i d e k s ja murdeist juurdehangitavaks leksikaalseks, osalt aga ka morfoloogiliseks tihendus- ja varjundusaineseks. Kogu korraldustööd juhtigu m a i t s e k u s ja võõrsilt valitava ainese k o o s k ö l a s t u s ning ü h t e s o b i t u s meie keeleliseks substraadiks kujunenud põhialustega. Ühtlasi ei saa arvestamata jätta neid m õ j u r e i d, mille keskel meie keel oma arenemiskäigul endasse sademeid on vastu võtnud.“ Nii on rahvakeelne aines ja vormistik olnud ÕS-u autorile küll materjaliks, mida aga on valiku ja paranduste teel korraldatud võimalikult reeglipärasesse süsteemi.

Sellise määratu uusloomingu puhul nii süsteemiarendamise kui sõnavara täiendamise alal, mis on peidetud ÕS-u mahukais kõiteis, suudaksid valitud näited vaevalt anda mingisugust ülevaadet, aitavad vahest aga siiski väikeselgi määral iseloomustada seal ettevõetud ülesandeid ja nende tulemusi. — Eespoolnimetatud sirgjoonelisuse, reeglipärasuse taotlemine tõenäoliselt osutubki ÕS-u autori korraldustöö karakteriseerivamaks seigaks. Siin on V. talitanud kõige julgemalt ja kategoorilisemalt, sihiks (ajutiste raskuste arvel) lihtsus, kergestiõpitavus tulevikus. Nii on püütud erandvormidest vabastada ühelt poolt *is-*, *us-*, teiselt poolt *ne-lõpuliste* adjektiivide rühma: tüüpide a) *tähtis* — *tähtsa*, *soodus* — *soodsa* ja b) *vaimne* — *vaimse* analoogial soovitades (esitades) ainult reeglipäraseid vorme, kas *lihtis* — *lihtsa*, *ehtis* — *ehtsa* ja *moodis* — *moodsa* või *lihtne* — *lihtse*, *ehtne* — *ehtse* ja *moodne* — *moodse* (viimasel kategoorial Aaviku poolehoid; püsivat näib ses väikeses rühmas rahvakeelne erandlik *lihtne* — *lihtsa* segatüüp), *täppis* — *täpsa* või *täpne* — *täpse* (esinevad tegelikus tarvituses mõlemad täisõiguslikult, segatüüp on seega siin üle-arune), *taltus* — *taltsa* jt. — Tüüp *vihk* — *vihu* analoogial

esitatakse eelistavalt *mähk* — *mähi* ja *vähk* — *vähi* pro gen. *mähja*, *vähja*, mis reeglikohaselt oleksid tuletatavad ainult vähemtuntud nominatiividest *mähi* ja *vähi*. — Kreeka kahesilbilisi laensõnu ja teisi samataolise ehitusega võõr- ja laensõnu esitatakse vokaallõpulistena (*teema*, *lüüra*, *liira*), enamsilbilisi ilma lõppvokaalita (*legend*, *panoraam*); *liir* — *liiri* ja *teem* — *teemi* oleksid seega vastuolus põhimõttekohaste laensõnakujudega *draama*, *saaga* jt. — Grammatiliselt õigustatud ja fikseeritud *võrs* — *võrt* (*niivõrt*, *kuivõrt* nagu *kõrs* — *kõrt*) on osutunud rahvakeele vaimule liigagi raskeks, nii et hiljemini on lubatud ka *-võrd*. — Liitpartikkel *-gi* liitugu korrapäraselt: *kellelegi*, *kellegagi* pro *kellegil*, *kellegiga*. — Kui keeles üldiselt näib kehtivat reegel, mille järgi *-stik* liitub nõrgale tüvele, siis asendatakse erandlikud tuletised *liugustik*, *mägestik* reeglipärasestega *liustik*, *mäestik* — keelele kergenduseks. Kui *-tse* liitub verbidel nõrgale tüvele, siis esitatakse varem tuntud *sigatsema*, *tegutsema* kõrval eelistavalt ka *seatsema*, *teotsema*.

Käsiteldud tendentsile lähedal asuvat *o t s t a r b e k o h a s u s t* on taoteldud nii sõna- ning tähendusevaliku kui ka vormiliste abinõudega. Muhu-murdeline *leelis* näit. on kui ainutähenduseline eelistatud rahvakeeles laiemalt tuntud sama aine nimetusele *leheline*. Tähendustäpsuse huvides on antud mõlemale rahvakeelsele (olgugi eri aladel) samamõistelisele sõnale *riie* ja *rõivas* eri tähendused, *sihi* koorma vähendamiseks on soovitatud sõna *suund*, *anne* — *ande* kõrvale *anne* — *andme* (= vn. 'dannoje'), *kaste* — *kaste* (õues) kõrvale *kaste* — *kastme* (toidul), on tuletatud terved rühmad ühte laadi tähendusega sõnu, nagu *raidmed* 'raiumispuru', *saagmed* 'saepuru', *viilmed* 'viilimispuru', *kõlbline*, *kõlvuline* kõrvale on loodud spetsiaaltähendusega *kõlblas*, järeldisena sõnast *kõlblus*. — Rahvakeeles piiratud arvul leitud vahetegemisjuhtumite alusel *-tus*, *-dus* ja *-tis*, *-dis* vahel (vrd. *jahvatis*, *käperdis*, *peletis*, *vahetis* jt. ning *jahvatus*, *käperdus*, *peletus* jne.) on hakatud tuletama keelest läbikäivalt *-tus* kõrvale *tis*-lõpuliselt sõnu, et vabastada *tus*-liidet kahesugusest tähendusest ning soodustada keeles üldiselt tarvilikku konkreetsete mõistete lahushoidmist abstraktmõisteist [*mälestis*, vrd. *mälestus*, *saavutis*, *sulatis*, *sünnitis*, *tõend(is)*, *väljend(is)* jne.]. — Eesti keelele omaste vormide alusel on võimaldatud tähenduslikult lahus hoida personaalse ja impersonaalse infinitiivi ilmaitlevast käändest tuletatud eitava omadussõna, kus esimene niitab, et sõnas antud tegevus ei ole toimunud (*vastuvõtmatu* seadus), teine aga väljendab

selle tegevuse võimatust (*vastuvõetamatu* seadus), kuna ei ole küllalt ilmekas ega alati rakendatav rahvapärasem endine vahekord: *vastuvõtmata* ja *vastuvõtmatu* seadus. Ses asjas V. poolt tehtud ettepanek võimaldab vahetegemist kahe- suse erineva mõiste (*vastuvõtmatus* ja *vastuvõetamatus*) vahel ja need sõnad on ühtlasi otstarbekohasemad oma lühiduse tõttu (vrd.: küsimuse *vaieldamatus*, *nähtamatus* ja *mittevaieldavus*, *mittenähtavus*). Kõnealused vormid osutuvad mõtte selguse huvides üksikuil juhtudel väga tarvilikkudeks, eriti aga on nende järele tarvidust tuntud näit. õigusteadus- likes ringkonnis. — Sidesõnadele *ehk* ja *või* (mis meie kir- jakeeles kaua on olnud kõnealune) antud eri tähenduste abil on võimalik lauses vältida sagedasti mõtteselgusele õige hädaohtlikku väärnimõistmist.

R a h v a k e e l s u s e põhimõtte rakendamist võiks leida, minevikust ja murdeist ammutatud sünonüümide elus- tamise ning murdelise sõnavara kasutamise kõrval tihen- dusmaterjalina eri tähendusvarjundite andmisega, kõige enam vahest keeles endas sisalduvate reeglijoonte tundma- õppimises ja nende rakendamises puht-reeglipärasuse ja otstarbekohasuse teenistusse, mis väikesel määral tohiks ehk eeltoodud näiteistki selgunud olla.

Eesti keelele o m a p ä r a s t kaitstes ning säilitada püü- des on ÕS-u autor talitanud reformivalt võõrsõnade eesti- pärasemaks kujundamisel, kuigi mitte äärmusse minnes. Eestindamise suunas on näit. verbide pikemate vormide kõrval selleks sobivaist ning meil enam kodunenud noome- nitest antud ka lühemaid verbivorme (tüüp *analüseerima* ja *analüüsima*), mis ÕS I köite valmimise ajal tundusid õigegi radikaalsete uuendustena. Tegelik tarvitus ongi ettenäida- tud suunas liikunud, nii et praegusel ajal võime hulgakaupa seda tüüpi pikki vorme sõnastikust täiesti kustutada, teistest edendades julgemalt lühemate kujude moodustamist ja tar- vitamist (näit. *amnestima*, *barrikaadima*, *boikottima*, *dekree- tima*, *dežuurima*, *dialogima*, *eksperimentima*, *ekspertima*, *magneetima*, *normima*, *protestima*, *registrima*, *remontima*, *tapeetima* jne.) — Ka võõrsõnade eestipärane transkribee- rimine on alanud mõõdukalt. Nii esinevad vokaalidevahe- lised teisevältelised kaksikkluusiilid meil rohkem kodunenud sõnus sõnaraamatu alguses ühekordistatult (*akord*, *apellat- sioon*), harvemini esinenud sõnus ja teise konsonandi ees — endist viisi kahekordselt (*akkumulaator*, *appositsioon*, *brutto*; *attribuut*). Hiljemini on suuremalgi määral eelista- tud eestilist kirjaviisi (*moto*, *okupatsioon*, *opositsioon* jne.).

Kodunemise piiri määramine loomulikult tegi raskusi juba ÕS-u autorilegi, samuti õigekirja õpetajale ja õppijale (võrreldagu ka näit. *akumulaatori* populaarsuse astet nüüd ja 10—15 aasta eest!), kuid seejuures ilmneb siin kalduvus meile omaseks saanud võõrsõnu sobitada eesti kirjaviisi, avaldub kirjakeele arendamispüüe evolutsiooni teel, ilma äkiliste pööranguteta (nagu tüüp *analüüsima*'gi puhul). Sellega ongi tasandatud teed radikaalsemale seisukohale, milleni oleme jõudnud nüüd üle aastakümne hiljemini, nimelt: võõrsõnade eesti keeles teises vältes hääldatav kaksikklusconiil ja kaksik-*f* alati kirjutada ühekordselt. — Iseloomulik on ka võõrsõnade lõppsilbi pika vokaali lühendamise (pearõhu puhul I silbil): *-al, -an, -ar, -är* pro *-aal, -aan, -aar, -äär* kodunemisastet arvestades (näit. *materjal, restoran, honorar, seminar, sekretär* jt.). NB ka lühendamist: *koma, komisjon, komissar, koridor, areteerima* pro *komma, korridor* jne. — Võõrsõnadele eestilisema kuju andmiseks on suurel määral ka rõhku nihutatud teiselt silbilt esimesele (näit. *bakter, barbar, fenomen, husar, kalor, meetod, organ, senat, sinod, sümbol* jt.), ning poleks ÕS-u autor niivõrd arvestanud kaastoimetajate soovitusi ja fikseeringuid, oleksid sõnaraamatu esimesest osast puudunud näit. praeguse keelearengu seisukohalt liialdatud eestindamiskatsetena tunduvad *ágenta, ágent, diftong* jmt. (rõhuga esimesel silbil ning vastava käänamisviisiga). Üldse on Veski, eriti kõikuva kuju või vormiga sõnade puhul hoolega püüdnud kujunenud reeglite piirides arvestada nende enamlevinud esinemisviisi ühiskeeles ja kirjanduses, eriteaduslike ja vähelevinud sõnade juures aga nende tarvitusviisi vastavil erialadel, et kinnistatav sõnakuju vähemalt fikseerimismomendil ei viiks vastuollu elava keelega.

Igasugu korraldustöö kõrval on ÕS-u tühjaksammutamatuks rikkuseks tuhandeisse ulatuv leksikaalse uusloomingu hulk, saadud peamiselt tuletamismeetodiga seni enam või vähem tuntud eesti omist sõnatüvedest. Kuigi V. ei ole põlanud e. murdelisi tüvesid (*askus, itk, nek-kama* 'kätte maksuma', *nugiline* 'parasiit'), unustusse vaibunud e. sõnu (*hail* [*hailu*] geogr. 'Kessel', *lõiv*), eestistatud laenusid soomest ja muist sugukeelist [(meri)*vahing* '(meri)-õnnetus', *nulg, nulupuu*], ei ka Aaviku kunstlikult loodud tüvesid, mis rahvakeelele juba omaseks saanud (*laip, relv, roim*), on võrreldamatult suurem osa tuletatud tuntud tüvedest rahvakeeles seni vähetootsate sufiksita laialdase kasutamise teel. Tunduvat osa on siin etendanud tung võõrsõnu

täiesti eestistada, neile andes puht-eestitüvelisi vasteid, näit. *aetis* 'destillaat', *ajastu* 'periood', *aje* 'impulss', jur. *alis* 'objekt' ja *ülis* 'subjekt', *annus* 'portsjon', *armustama* 'amnestima', *juhis* 'reegel', jur. *mujalu* 'alibi, mujalolek', *ohutis* 'amulett', *tuletis* 'derivaat', kaub. aktiva — *hüvistu*, passiva — *võlastu*, *jae* 'jaokaupa, en détail', *hulgi* 'en gros' jne. Ehk küll mõni rahvusvaheline tuntud termin vähemalt esialgu on ilmekam, peab niitama paljude tuletiste täielist õnnestumist nii mõistetäpsuselt kui esteetiliselt. Vaadelgem veel tuletisi rühmiti: s u b s t a n t i i v i d e s t: *elamu*, *valamu*; *andam* vn. 'põdatj', *olm* 'fakt', *panem*; *olund* 'Zustand', *sajand*, *tõend*; *istung*, *looming*; *tilguti* eeskujul ka *lükati* 'siiber jms.', *lüüiti* 'Schalter', *osuti* 'näitaja'; *hoidel* 'Halter', *süstel* 'väike prits', *tõstel* 'Heber', *väntel* 'Bleuelstange'; *pakis* 'pakkim. tarv. mat.', *panis* vn. 'nalog', *osis* 'Bestandteil, Komponent'; *hoius* 'deposiit'; *hoiustu* = *tallestu*, *maistu*, *vesistu*; *leiutis*, *üllitis* 'väljaanne, publikatsioon'; *pahtla* keem., *rohtla*, *maakla* 'maagikaevandus'; *maak* 'rauamuld', *ujuk*, *üllik*, *lursik* vn. 'knopka' (murdelisest *lurss* 'lutikas')¹, kujust või asendist tuletatud hoonetüüpide nimetusi *tiivik*'u eeskujul *servik*, *siirik*, *siruk* jt., *väljak*, *ühik* 'Einheit'²; *uul*; *valk* 'munavalge'; a d j e k t i i v i d e s t: *aval* 'avameelne', *vääris*, *kõlblas*, *nailas* 'naimishimuline', *üllas* 'suursugune', *lainjas* 'lainetaoline', *munajas*, *viltjas*, *rõhtus* 'horizontal'; v e r b i d e s t: *ajatama* 'tähtaja peale jaotama' [näit. maksmist] (*ajati* 'ajatatult'), *alluma* 'alla kuuluma', *allutama* 'alla kuuluvaks tegema' (vrd. *alistama* 'alla heitma' ja *alistuma* 'subordineeruma', sm. *alistaa* ja *alistua*), *avastama* 'entdecken' ja *leiutama* 'erfinden', *kaasuma*, *kehtima* 'gelten', *niitama* ja *sedastama* 'konstateerima' (sõnast *nii* ja *sedasi* ~ *sedaviisi*), *süstima* 'pritsima' (näit. naha alla), *sõltuma* 'ära rippuma, olenema', *vahistama* 'areteerima', *üllitama* jt. — Ei ole mõeldav, et Veski ainult sõnaraamatu koostamisele asudes oleks loonud sellise loendamatu hulga värsket sõnavara (igas suuremas sõnarühmas, rääkimata lk-st, leidub neid terve rida, näit. *ajama* tüvest *ajak*, *ajam*, *aetis*, *aetus*,

¹ *Lursik* pole just kõige parem tüve algtähenähtuse tõttu ega ka häälikuliselt; kas ei oleks sobivam sellise lutika tähenduses tarvitada näit. *nuppel*, *nupli*, *nuplit*, karp *nupleid* pro senine toores *knopkasid*? — Varemalt on soovitatud ka *nõpsik*.

² Tegelikult kasutatakse sel puhul tähenduslikku vahetegevust *üksuse* ja *ühiku* — viimase kui mõõduüksuse — vahel, missugusel korral jääks keeles püsima varjundusabinõuna ka endine kuju *üksus*, V. seisukohalt aga veelgi kitsamas, ain. 'üksolu' tähenduses.

aje, ajur jne.), kuid see saab mõistetavaks, kui arvestame V. osavõttu juba kahe aastakümne jooksul umbes poolesaja oskussõnakomisjoni tööst tuhandeil koosolekuil, kus V. kaasabil alati on tulnud rahuldada tarvet parema terminoloogia järele. Need kollektiivseltki loodud oskussõnade hulgad on olnud ÕS-u autorile materjaliks, mida tal on tulnud ühtlustada nii vormilt kui tähenduselt. ÕS oma mahu eest on tänu võlgu V-le kui ainukesele isikule, kel on ülevaade kõigil eriteaduste aladel meil valitsevaist vajadustest ja olemasolevaist saavutistest terminoloogia alal. Erialaliste oskussõnade hulk ÕS-s tavalisele keelehuvilisele tundub kahtlemata koormav, kuid selle eest ÕS on mitte ainult praktiline õpik, vaid ka, ning just eriti, vajaline käsiraamat kõigil eri teaduste aladel. Teadusliku teose laadi annavad temale eriti haruldaselt rohked sõnade seletused nende tähenduste ning tähendusvarjundite esitamise näol. Siin antud kõiki tuletamisvõimalusi ei suuda aga tühjendavalt ära kasutada tulevasedki põlvned.

Käsiteldud laialiste ülesannetega omandatud Veski entsüklopeedilised teadmised on kahtlemata tulnud kasuks ka „Eesti Entsüklopeediale“, mille töödessa V. toimetuse liikmena viimaseil aastail on tugevasti rakendunud.

Regulaarse toimetustöö kõrval (EE, E. Kirj., EK) on üldsuse eest rohkem varjul see tööhulk, mida V. on teinud loendamatu käsi kirjade ja trükkteoste isiklikul korrigeerimisel või keelelisel nõuandel, võistlusromaanide auhindamisel jm. Ajakirjade toimetajana ja kirjanduslikkude katsete hindajana tunneb V. sümpaatiat noorema põlve vastu, teda püüdes arendada täistöövõime suunas.

Allakirjutanu esimesed muljed Veskest kui inimesest algavad vähem kui aastakümne eest, esimesest üliõpilasaastast. Veski lektorina on iseloomustav klassiline rahu, esituse selgus, heatahtlik-soe suhtumine käsiteldavasse kirjanikesse ja nende teoseisse, mis kõik tegi loenguil viibimise paeluvaks. — Kogu meie emakeeleõpetajate noorem põlv on Veski juhatusel heasoovlikku ettevalmistust saanud. — Ning muljed isiklikest kokkupuuteist: Veski kuulub nende väheste inimeste hulka, kes ka kõige kiiremas olukorras ei loobu võimaluste piirides lahkest vastutulekust.

Veski tööviisi, ka kõige suuremategi ülesannete juures, iseloomustab täieline vaikus, omaette nende hoolsalt kaaluteldud ja täpne teostamine, vastupidi keeleuendajaile-romantikuile, kel on esialal loomulikult tunde-efektid. See vaikus on läinud koguni niikaugemale, et keelelised ringkonnad on

saanud kärsituks sõnaraamatu „võtmete“ ootamisega. Küll on aga V. alati asjatundlikku seletust andnud väljastpoolt tulnud keeelistele küsimustele (vt. „Eesti Keele“ viimaseid aastakäike), samuti reageerib V. elavalt kriitikale ning algatatud seisukohavõttudele ja ümberkorraldustele. Nii näeme pikemaid põhimõttelisi seletusi 1913. a. radikaalse keeleuudendusliikumise hoogumineku puhul, nii on ka käesolevalgi aastal väga rõõmustaval kombel (vt. E. Kirj. suviseid nr-eid) tema käe läbi avaldunud rida keelilisi põhimõtteid, millest laiem üldsus polnud varemini küllalt teadlik.

Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatusse ning ajakirja „Eesti Keele“ toimetusse on lektor Veski alaliselt kuulunud nende kõige vanemana ning tasakaalukama liikmena. Tema kompetentsus ja viljakas kaasabi, eriti keeelistele küsimustele lahendamisel, on suuresti kergendanud juhatuse ja EK toimetuse tööd. Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatus ja EK toimetuse kaasliikmed õnnitlevad lektor Veskit, tundes austust tema senise ning jätkuva suure töövõime ees, mis sobib kõigile meile nooremaile eeskujuks.

Elmar Elisto.

Eesti õigekeelsuse ja õigekeelsuse sõnaraamatu põhimõtted.

1913. a. ilmunud „Õigekeelsuse sõnaraamat“, mille jaoks oli suuvaras peamiselt Viedemann'i sõnaraamatu keelisel väljastlõikesel kokku koostatud, sai arvatakse mitel praeguse kirjatööse onograafia ehitatud aluseks. Täiesti aga võime mõlgiht selle trüki ja tekkis arvatakse onograafia ehitatud aluseks. Selle tõttu on keeleuudendusliikumise põhimõttelisi seletusi 1913. a. radikaalse keeleuudendusliikumise hoogumineku puhul, nii on ka käesolevalgi aastal väga rõõmustaval kombel (vt. E. Kirj. suviseid nr-eid) tema käe läbi avaldunud rida keelilisi põhimõtteid, millest laiem üldsus polnud varemini küllalt teadlik.

1913. a. ilmunud „Õigekeelsuse sõnaraamat“, mille jaoks oli suuvaras peamiselt Viedemann'i sõnaraamatu keelisel väljastlõikesel kokku koostatud, sai arvatakse mitel praeguse kirjatööse onograafia ehitatud aluseks. Täiesti aga võime mõlgiht selle trüki ja tekkis arvatakse onograafia ehitatud aluseks. Selle tõttu on keeleuudendusliikumise põhimõttelisi seletusi 1913. a. radikaalse keeleuudendusliikumise hoogumineku puhul, nii on ka käesolevalgi aastal väga rõõmustaval kombel (vt. E. Kirj. suviseid nr-eid) tema käe läbi avaldunud rida keelilisi põhimõtteid, millest laiem üldsus polnud varemini küllalt teadlik.

Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid.

Korraline peakoosolek 5. märtsil 1933.

Osavõtjaid 37 liiget ja 16 külalist. Hääleõiguslike liikmete arv koosol. ajal on 58. Juhatavad esimees prof. A. Saareste ja abiesimees prof. J. Mägiste, protokollib sekretär E. Elisto.

A v a k õ n e s iseloomustab esimees prof. A. Saareste Seltsis seni tehtud tööd ning määritleb edaspidiseks soovitavaid põhimõtteid eesti keele ja sugukeelte uurimisel ning eesti keele korraldamisel. (Ettekannet täiendatult vt. EK-s nr. 3 s. a., lk. 64: „Meie keelise elu väljavaateist ja sihtjoontest“.)

Järgnevas ettekandes selgitab lekt. J. V. Veski Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu koostamisel kujunenud põhimõtteid ja nende põhjusi ning juhib tähelepanu mõningaile küsimusile, mis eesti õigekeelsuses on veel lahtised. Ettekandest esitatakse siin kokkuvõtlik referaat:

Eesti õigekeelsuse ja õigekeelsuse-sõnaraamatu põhimõtteid.

1918. a. ilmunud „Õigekirjutuse-sõnaraamat“, mille jaoks oli sõnavara peamiseit Wiedemann'i sõnaraamatust hoolsal väljaselitusel kokku kantud, sai esimeseks meie praeguse kirjakeelse ortograafia normitud aluseks. Peagi aga lõppes müügilt selle trükk ja tekkis tarvidus ulatuslikuma keelejuhte koostamiseks. Seks töötati vastavas komisjonis välja lähemad õigekeelsuslikud alused ning seati tööle avaramad raamid (võeti juurde liitsõnad, sõnaseletused, ka kõnekäände, lisati käandeid, muljeerimine jm.) ja peeti tarvilikuks seesuguse raamatu trükkimisega peagi algust teha. Selle väljaande jaoks oli küll Wiedemanngi veel kord tagajärjekalt läbi vaadatud, mitmesuguseid liitsõnu kokku kantud jne., aga et meie teadusliku keele tarvis oskussõnastikud tol ajal peaaegu igal alal kas alles soetamata või poolikul olid, siis on EÕS ses suhtes oma hõredust alles hilisemas osas saanud kõrvaldada. Oskussõnade mahutamise sõnastikku, mis tahab haarata kogu kirjakeelt, osutub aga tarvilikuks selleks, et 1) neid tutvustada ning kättesaadavaks teha ja 2) neid aladevaheliselt tähenduslikult kooskõlastada, vasturääkivusi vältida. Muidugi ei võinud sõnade valik subjektiivsusest vabaks jääda. Kuna otse murdeist on sõnu sõnaraamatusse õige tagasihoidlikult ammutatud, on sinna eelistamisi paigutatud kirjanduses esinevaid sõnu. Nagu igasugusel kirjakeele korraldamisel, on ka siin kindlasti taoteldud sõnatüüpcondade, liitmisreeglite jm. sirgjoonelisust, vähendatud või paiguti hoopis kõrvaldatud erandeid, soovitatavamale vormile siirdumiseks paralleelvorme kasutades. Sirgjoonelisusele ja otstarbekohasusele jõudmiseks on laialt tarvitatavaist rahvakeelseist sõnakujudest vahel paremaks peetud isegi harvemini esinevaid vorme. Mõndapidi on tootsaks osutunud ja võib viljakust veelgi tuua enam-

vähem samatähenduseliste sõnade arendamine sünonüümideks. — Kui võõrsõna rõhk on hakanud kõikuma eestilise rõhu suunas, on sõna kinnistatud juba eestirõhulisena; näit. *magnet*, *meetod* pro *magneet*, *metood*. Ilmesti vene keele mõjul on sarnasust väljendav -oid eesti keeles diftongistununa fikseeritud: *geoid*, *tsükloid*. — EÕS pakub ühest ja samast tüvest tihtigi õige rikkalikult tuletisi, nagu teeb seda iga teinegi seda laadi teos. Selle eesmärgiks on olnud ära märkida 1) tuletamisteid, mille avardamiseks on keelde juurde toodud isegi uusi tuletusliiteid (-el, -m, -mu, -is) ja muid deriveerimisvõimalusi (näit. *nähtamatu*, *võidetamatu*), 2) üksikuil erialadel tarvitatavaid sõnakujusid. — Peale selle peatus kõneleja veel eesti silbitamisreeglitel, sõnade liitmisel ja mõnelgi alles lahendamist ootaval küsimusel, us-lõpu tarvitamisel ning eu-diftongi hääldamise fikseerimise vajadusel võõrsõnus, samuti kohanimede kohakäänete lõpu üldkättesaadava kinnistamise tarvidusel, valgustades kõiki esiletoodud küsimusi näidetega. — Kõneleja leiab, et meie keelt tuleb mõndapidi veelgi täiendada ja ühtlustada, aga üldiseks tunnustatud keelt ühtlasi ka propageerida ja selgitada, mitte üksnes teaduslikkude, vaid ka populaarsete kirjutiste kaudu. Tuleks kummutada iseteadlik vaade, nagu tunneks iga eestlane ilma õppimatagi eesti kirjakeelt ja nagu samastuks iga isiku enese kodukolga keel mõõduandva ühiskeelega. Samuti pole keelele kasuks ta pikema-aegne reeglivaba muhenemisjärk, sest ükski põlvkond ei loo keelt tulevikku, vaid ainult oleviku tarbeks. Meie keele ühtlustamiseks läheb tarvis enam üksmeelt, armastust ja tahet ühisel teel sammuda.

Koosolek 19. märtsil 1933.

L ä b i r ä ä k i m i s e d aastakoosolekul peetud lektor J. V. Veski ettekande puhul „Eesti õigekeelsuse ja õigekeelsuse-sõnaraamatu põhimõtteid“ algatab koosoleku juhataja prof. J. M ä g i s t e.

Üliõp. M. L u b i: ÕS on autoriteetne sõnaraamat. Kuid ta põhimõtted on mõnikord toimetamise kestel muutunud. Hea oleks, kui muudatusi teatatakse avalikult enne sõnaraamatu lõppu, näit. EK-s. Koolides ei julgeta tarvitada vorme, mis seni ÕS-s puuduvad.

Prof. M ä g i s t e: Poolikult teatamine oleks varajane, sõnaraamatul peaks niikuinii varsti ilmuma lõpp.

Õpet. H. R a j a m a a: Tegelikult õpetaja seisukohalt oleks tarvis, et ÕS-u ilmumine ruttu lõpule jõuaks, mis läbi saaks võimalikuks muudatuste arvestamine.

Hr. E. E l i s t o: Lektor Veski ettekande esimene osa puudutas ÕS-u valmistamisel kujunenud põhimõtteid, teine osa aga küsimusi, mis on veel lahtised või mis tooksid seni fikseeritud vormides muudatusi. Praegu oleks otstarbekohane sõna võtta just viimaste kohta, et võidaks avaldatud mõtteid ka arvestada. Näit. š puhul, mis ÕS-s esineb alati ühekordselt, on hakatud kolmat vältet märkima kahe-, teist vältet ühekordselt (nagu k, p, t-gi puhul), mis oleks reeglipärane võrreldes teiste häälikute märkimisviisiga, millel esimene vältet puudub. Foneetiliselt sarnaneb š aga niivõrd s-häälikuga, et tekib küsimus, kas poleks kergem õiget tarvitamisviisi kätte õpetada, kui š kolmat ja teist vältet kirjutataks alati kahekordselt nagu s puhul (vrd. *kass*: *kassi* ja *dušš*: *dušši*).

Lekt. Veski: šš ÕS-s on oluline joon, mis on vastuolus tegeliku tarvitusega, kus kolmas välde esineb alati kahekordselt, teine välde aga ühtedel kahe-, teistel ühekordselt. Teine kõrvalisem joon on (t)us-lõpp, mis nüüd on läinud kahte harru: -(t)us ja -(t)is. Viimast esineb lõpu poole rohkem kui eespool. Need 2, õieti 1½ küsimust on, kus põhimõtted senini muutunud. Teised muudatused puudutavad üksikuid, peamiselt võõrsõnu (näit. *aeroplaan* pro *aeroplan*, kooskõlas teiste, võõramate *plaan*-lõpuliste sõnadega). — Hr. Veski selgitab veel näiteid esitades, kuis sõnaraamatu koostamisel tuleb lahendada pisiküsimusi, kusjuures peavad kujunema teatud sõnatüüpidest läbikäivad põhimõtted ja kus eranditest tuleb hoiduda (näit. kui *teema* asemel fikseeriksime *teem*, peaks olema meil ka *draam*; pikemais sõnus jääb aga vokaal ära, näit. *panoraam*). Täiel määral siiski eranditest pole võimalik vabaneda.

Prof. Mägiste: Võõrsõnade järjekindlustamisele ja süstematiseerimisele on liiga suurt rõhku pandud. Originaalkeele arvestamine viib konflikti meie oma keelega. Võõrsõnad on tulnud enamasti teiste keelte kaudu, mida peaks arvestatama. *Teem* pro *teema* oleks eestistamiskatse. Võõrsõnade üle on palju juureldud, kuid enam energiat peaks kasutatama oma sõnvara korraldamiseks. Näit. armastatakse väita, et eesti keeles sõna algul *h*-d ei hääldata, ometi seda tegelikult hääldatakse; juba rohke võõrkeelte õppimise tõttu (eriti ka aina levineva soome keele tundmise najal) kogu haritlaskond tugevasti kaldub *h*-d sõna algul hääldama. Tuleks loobuda kirjakeelest tõrjumast seda üldistuvat tegelikku olukorda. — Kas võõrsõnus *g*, *b*, *d* on helilised või helitud, on praeguse ühiskeele hääldamise seisukohalt veel küsimus. Viimased eesti grammatikad määravad nad helituiks, kuid ühiskeeles kuulub ka palju kordi helilisust, ja pole pikema motiveerimiseta kohe nii iseenesest selge, et viimane hääldamine meie ühiskeelele sugugi ei sobiks.

Lekt. Veski: Kooskõlas õppekavadega (eriti muulaste tarvis) *h*-d tuleb koolis hääldada. Ka kõnekeeles tuleks see läbi viia.

Õpet. E. Nurm: Ei saa nõus olla eelkõnelejate seisukohtadega, sest *h* hääldamises ei saa me minna õppimisel võõrkeelte eeskujule, eriti algkoolis. Ei saa ka nõuda, et *g*, *b*, *d* hääldamine toimuks nii kui võõrkeelis, kuigi oleme võõrkeeli õppinud kaua, vaid vastavalt *g*, *b*, *d*-le meie keeles — helitult. Õppekava seletuskirjas on *h*-küsimus nähtavasti muudetud korrektuuris hr. Veski soovil, kuna komisjoni poolt oli see vastu võetud vastupidiselt. Ise küsimus on, kas maksab *h* hääldamist õpetama hakata. Arvan, et ei.

Lekt. Veski: Muudatus tehti mitte trükkimise ajal, vaid varem, kusjuures ministeeriumi komisjonis olid kõik sellega nõus. Ka teised pole protesti tõstnud. Kui *h* ära jäetaks, tuleks ka võõrapärastel sõnadel *h* ära jätta: (*h*)ärra, (*h*)üpoteeke jne. Kuidagi peab ometi ühtlustatama. Ei maksa muidugi otsida keeleajaloost, kus kunagi *h* olnud, vaid tuleb seal hääldada ja kirjutada, kus see nii on seni olnud tarvitusel.

Hr. Lubi nimetab, et temal on teada 35 sõnapaari, kus sõnal on eri tähendus *h*-ga või ilma.

Hr. Rajamaa: Võõrhäälikute hääldamine sõna algul olgu alati korrektne: mitte *vakt*, *vikseerima*, vaid *fakt*, *fikseerima* jne.

E. E.

